

स्थानीय तह निर्वाचन २०७४ मा महिला सहभागीता
(म्याग्दी जिल्लामा आधारित एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकि तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
अन्तर्गत समाजशास्त्र विभागमा समाजशास्त्र विषयको
स्नातकोत्तर तहको उपाधिको लागि प्रस्तुत
शोध पत्र

प्रस्तुतकर्ता

दिलमाया विटालु क्षेत्री

कक्षा रोल नं.: ५७२/०७०

परीक्षा रोल नं.: ४८०११८/०७३

त्रि.वि. दर्ता नं.: ६-१-३१८-४५-२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकि तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७७

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकाय, समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको प्रयोजनको लागि समाजशास्त्र विषयका छात्रा श्री दिलमाया विटालु क्षेत्रीले “स्थानीय तह निर्वाचन २०७४ मा महिलाको सहभागीता” (म्याग्दी जिल्लामा आधारित एक समाजशास्त्रीय अध्ययन) विषयको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन तथा सुपरीवेक्षणमा तयार पार्नुभएको हो । प्राप्त शोधपत्रमा सन्तुष्टि प्रकट गर्दै मूल्याङ्कनको लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

.....

उप प्रा. तेज प्रसाद सुवेदी

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७७/११/१४

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकाय, समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस अन्तर्गत समाजशास्त्र तर्फको छात्रा श्री दिलमाया विटालु क्षेत्रीले तयार गरेको “स्थानीय तह निर्वाचन २०७४ मा महिलाको सहभागीता” (म्याग्दी जिल्लामा आधारित एक समाजशास्त्रीय अध्ययन) नामक यस शोधपत्रलाई देहायको मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

.....
उप प्रा. तेज प्रसाद सुवेदी

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

.....
श्री नेत्र नारायण पौडेल

बाह्य परीक्षक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

.....
प्रा.डा. विश्व कल्याण पराजुली

विभागीय प्रमुख

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७७/११/२६

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस मानविकी तथा समाजिकशास्त्र सङ्काय, समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधिको लागि दोस्रो वर्षको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि “स्थानीय तह निर्वाचन २०७४ मा महिला सहभागीता” (म्याग्दी जिल्लामा आधारित एक समाजशास्त्रीय अध्ययन) शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोधपत्रको सुपरीवेक्षण गरी मलाई अनुसन्धानमुलक क्षेत्रमा सुमार्ग देखाउन सहयोग गर्नु हुने साथै धेरै व्यस्तताको बाबजुद पनि मलाई आवश्यक पर्दा हरबखत समय उपलब्ध गराई राय, सल्लाह, सुभावा तथा हौसला प्रदान गरि अविस्मरणीय सहयोग पुऱ्याउनु हुने उप-प्रध्यापक एवं शोध निर्देशक श्री तेजप्रसाद सुवेदीज्यू प्रति सहृदयताका साथ आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी शोधपत्रको विषय छनौट देखि नै अमूल्य सुभावा दिई हौसला प्रदान गर्नु हुने आदरणीय विभागीय प्रमुख प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुलीज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र स्थलगत अध्ययनमा आधारीत भएकोले कार्यक्षेत्रमा तथ्याङ्क सङ्कलनको क्रममा सहयोग गर्नुहुने धवलागिरी गाउँपालिकाको अध्यक्ष थमसरा पुनज्यू, बेनी नगरपालिका उपप्रमुख संञ्जु बरुवाल ज्यू, मालिका गाउँपालिकाका उपाध्यक्ष खरमाया विटालु ज्यू, मंगला गाउँपालिकाको उपाध्यक्ष सृजना के. सी. ज्यू, अन्नपूर्ण गाउँपालिकाका उपाध्यक्ष केशमाया मगर ज्यू, रघुगंगा गाउँपालिकाका उपाध्यक्ष कमला तिलिजा ज्यू लगायत स्थानीय तहका अध्यक्षज्यूहरू साथै वडा महिला सदस्यहरू र महिला सदस्य ज्यूहरू, महिला अधिकार मञ्चका अध्यक्ष एवं मिलन म्याग्दीका कार्यकारी निर्देशक दिवाकुमारी पुनज्यू, महिला मानव अधिकार रक्षकमा अध्यक्ष रेशाकैशल रेग्मी ज्यू, महिला अधिकार मञ्चका सल्लाहकार एवं महालक्ष्मी इन्सुरेन्स कम्पनीका क्षेत्रीय प्रमुख जमुना आचार्य ज्यू, महिला अधिकार मञ्चको सदस्य रूपीना पुर्जा ज्यू लगायत तथ्याङ्क संकलनको क्रममा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षरूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्णमा हृदयदेखिनै आभार व्यक्त गर्दै विशेष विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

साथसाथै द्वितीय तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने निर्वाचन कार्यालय म्याग्दी, जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय, म्याग्दी, जिल्लामा क्रियासिल राजनैतिक दलको कार्यालयप्रति

आभारी छु । कार्यक्षेत्रमा रहँदा हरेक प्रकारले सहयोग गर्नुहुने श्री तिलकुमारी राना, पत्रकार भाई प्रताप बानियाँ प्रति धन्यवादी छु । सोध प्रस्ताव लेखनदेखि नै हौसला दिनुहुने गण्डकी प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्री श्री नरदेवी पुनमगर ज्यु, पूर्व मन्त्री थममाया थापा मगर ज्यु, भगेलुङ्गे पुल सहयोग इकाईका प्रादेशिक प्रवन्धक दिनेश प्रसाद पाण्डे ज्यु, त्यसै गरि सामाजिक विकास मन्त्रालयका मन्त्रीज्यूको निजि सचिवालयका सचिव श्री चन्द्रमणी सापकोटा ज्यु, जिल्ला समन्वय अधिकारी राष्ट्रिय पुननिर्माण प्राधिकरणका सह-सचिव श्री शिवराम गेलाल ज्यु, भगेलुङ्गे पुल सहयोग कार्यक्रम पोखराका कार्यक्रम संयोजक श्री नारायण प्रसाद पौडेल, गैर सरकारी संस्था मिलन म्याग्दीका अध्यक्ष शिव बानियाँज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

आफूले शिक्षा लिन नपाए पनि पढ्नको लागि सधैं उत्प्रेरणा र हैसला दिनु हुने मेरो ममतामयी आमा गौरीकुमारी विटालु क्षेत्री र पुजनिय बाबा पृथ्वीबहादुर विटालु क्षेत्री र मेरो जन्म भए देखि हाल सम्म हरपल साथ र सहयोग गर्दै आएका आदरणीय दिदि खरमाया विटालु लगायत परिवारका अन्य सदस्यहरू र शुभचिन्तकहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

दिलमाया विटालु क्षेत्री

शोधसार

प्रस्तुत सोधपत्र “स्थानीय तह निर्वाचन २०७४ मा महिला सहभागीता” (म्याग्दी जिल्लामा आधारित एक समाजशास्त्रीय अध्ययन) शीर्षकको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन गरिएको हो । के अवसर दिए महिलाहरू पनि सक्रिय राजनितिककर्मी कार्यकर्ता हुन सक्दैन र ?, के स्थानीय तह निर्वाचनमा महिलाहरूको सहभागीता सन्तोषजनक रहेको छ ?, के स्थानीय तहको निर्वाचनमा महिला उम्मेदवारी स्वइच्छाले भएको थियो ?, कि कसैको दबाव र करकापमा भएको थियो ?, महिलाहरू चुनावी अभियानमा रहदा सामाजिक र आर्थिक हिसावले कतिको प्रभाव पारेको थियो ? जस्ता प्रश्नहरूलाई अध्ययनको समस्याको रूपमा लिएर अध्ययन अगाडि बढाइएको छ । यस अध्ययनको सामान्य उद्देश्य स्थानीय तहको निर्वाचनमा महिलाको सहभागीता कस्तो रहेको छ भनि अध्ययन गर्नु हो भने सहभागीता महिलाको आर्थिक अवस्थाको वारेका अध्ययन गर्नु र सहभागी महिलाको पारिवारिक पृष्ठभूमिको अध्ययन गर्नु यसको विशिष्ट उद्देश्य रहेको छ । स्थानीय तह निर्वाचन २०७४ मा म्याग्दी जिल्लाका ६ वटा स्थानीय तहहरूबाट जम्मा २८६ जना महिलाहरू उम्मेदवार बनेका थिए । ती सबै उम्मेदवारहरूलाई अध्ययनको इकाई मानि प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गर्न समय र खर्चको हिसावले असम्भव प्राय हुने भएकाले जम्मा महिला उम्मेदवार संख्या २४६ को ३५ प्रतिशतले हुन आउने ८६ जना उम्मेदवारहरूलाई गोलाप्रथाबाट छनौट गरि अध्ययन गरिएको थियो । उक्त ८६ जना उत्तरदाताहरू मध्ये ५३ जना निर्वाचित र बाँकी ३३ जना पराजित उम्मेदवारहरूलाई गोला प्रथाबाट छनौट गरि छानिएका उत्तरदाताहरूलाई अन्तर्वाता अनुसूचीको माध्यमबाट आवश्यक पर्ने प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । उत्तरदाताहरूको सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रमा संलग्नता, पारिवारिक हैसियतमा आएको परिवर्तन निर्णयाक भूमिका सम्पत्तीमा पहुँच जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् । अध्ययनको क्रममा प्राथमिक तथ्याङ्कनै बढी मात्रामा प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषणात्मक तालिका, स्तम्भ चित्र र पाइचार्टको प्रयोग गरि विवरणात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको अवलम्बन गरी तपशिल अनुसारको निष्कर्षहरू निकालिएको छ ।

स्थानीय तहको निर्वाचन ०७४ मा उम्मेदवारी दिने महिला ९८.४ प्रतिशत र निर्वाचित महिला ४९.२ प्रतिशत रहेका पाइयो । उत्तरदाताहरू मध्ये सबैभन्दा बढि हिन्दु धर्म मान्ने ६५ प्रतिशत रहेको पाइएको छ । जातजातिहरू मध्ये सबैभन्दा बढि ३४ जना

दलित र ३३ जना जनजाती रहेको पाइयो । उमेरगत जनसंख्या वितरण (३६ देखि ४५ वर्ष) ३८ जना सबैभन्दा बढी रहेको छ । ८६ जना उत्तरदाताहरू मध्ये ७४.४२ प्रतिशत कृषि पेशामा संलग्न रहेका पाइयो । कृषि आयमूलक कार्यमा परिणत हुँदै गरेको छ भने व्यापार व्यवसायमा लाग्नेहरू संख्या विस्तारै बढ्दै गएको पाइयो । ८६ जना उत्तरदाताहरू मध्ये सबै साक्षर रहेका छन् । निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू मध्ये ९०.५ प्रतिशतलाई घरपरिवारबाट राम्रो सहयोग प्राप्त भएको पाइयो । ८६ जना उत्तरदाताहरूको घरायसी काम र घर बाहिरको कामलाई लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा घर भित्र र घर बाहिरको दुवै जिम्मेवारी उत्तरदाता आफैले सम्हालेको पाइयो । साथै स्थानीय तहको निर्वाचन पश्चात सामाजिक कार्यसंगै राजनितिक क्षेत्रमा सक्रिय सहभागी हुन लागेको पाइयो । निर्वाचनमा आउनु भन्दा पहिला जम्मा २३ जनाले राजनितिक क्षेत्रमा सक्रिय रहनुभएको थियो भने निर्वाचन पछि ६२ जना राजनितिकमा सक्रिय रहनु भएको छ । उत्तरदाताको घुमफिरको स्वतन्त्रता ७५.५८ रहेको पाइयो । स्थानीय तहको निर्वाचन पश्चात टोल तथा गाउँ स्तरमा हुने कार्यक्रमहरूमा महिलाको सहभागीता बृद्धि भएको पाइयो । उत्तरदातालाई घरपरिवार तथा समाजले हेर्ने दृष्टिकोणमा सुधार आएको पाइएको छ । विशेष गरि राजनैतिक रूपमा सहभागीता र निर्णायक भूमिकामा लिङ्गकै आधारमा पछि पारिएको पाइन्छ । त्यसकारण महिलाको भुमिकालाई गम्भीरता साथ सबैले आत्मसाथ गरी समाज परिवर्तनका लागि महिला सहभागीता अपरिहार्य छ भन्ने कुरामा विश्वास राखि सम्मान हौसला र गर्वका साथ लिनुपर्छ । अनि मात्र महिलाको सहभागीता सक्रिय तथा अर्थपूर्ण हुन जान्छ ।

विषय सूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञताज्ञापन	iv
विषय सूची	vi
तालिका सूची	ix
चित्र सूची	x
शोध सार	xi
अध्याय एक : परिचय	१-८
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	६
१.४ अध्ययनको महत्व	६
१.५ अध्ययनका सीमा	७
१.६ अध्ययनको साङ्गठनिक ढाँचा	७
अध्याय दुई : सन्दर्भ साहित्यको समिक्षा	९-२७
२.१ सैद्धान्तिक समिक्षा	९
२.१.१ महिलावादी सिद्धान्तहरू	१०
२.१.२ नेपालमा महिला आन्दोलनको इतिहास	१४
२.१.३ नेपालमा महिला अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था	१६
२.१.४ लैङ्गिक रणनीतिहरू	१८
२.२ पूर्व साहित्य समिक्षा	१९
२.२.१ लैङ्गिक विकास सूचाङ्क	२१
२.२.२ विकासमा महिला सहभागीता	२२
अध्याय तीन : अध्ययन विधि	२८-४०
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	२८

३.१.१	अध्ययन क्षेत्रको परिचय	२९
३.१.२	स्थानीय तहको परिचय	३१
३.१.३	धार्मिक र पर्यटकिय क्षेत्रमा म्याग्दी	३२
३.१.४	जातीगत भाषाभाषीमा म्याग्दी	३३
३.१.५	विकासका दृष्टिमा म्याग्दी जिल्ला	३३
३.१.६	स्थानीय निकाय र तहको निर्वाचनमा लैङ्गिक अवस्था	३४
३.१.७	म्याग्दी जिल्लाको लैङ्गिक अवस्था	३६
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	३८
३.३	नमुना छनौट विधि	३८
३.४	तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत	३८
३.५	तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	३९
३.५.१	अन्तर्वार्ता अनुसूची	३९
३.५.२	मुख्य जानकार व्यक्तिहरूसंगको छलफल	३९
३.५.३	वैयक्तिक अध्ययन	४०
३.६	तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण	४०
अध्याय चार : राजनीतिक नेतृत्वमा रहेका महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था		४१-६२
४.१	पालिका अनुसार उत्तरदाता	४१
४.२	जात/जातीगत अवस्था	४२
४.३	स्थानीय तहको निर्वाचन २०७४ पूर्वको पेशा/व्यवसाय	४३
४.४	स्थानीय तहको निर्वाचन २०७४ पछिको पेशा व्यवसाय	४४
४.५	सामाजिक क्षेत्रमा सक्रिय अवधी	४६
४.६	उम्मेदवारी छनौटमा प्रभाव	४७
४.७	चुनाव जित्नुमा सक्रिय योगदानको अवस्था	४८
४.८	राजनैतिक पार्टीमा सहभागीताको अवस्था	४९
४.९	निर्वाचित भए पश्चात काम गर्दा हुने सहयोग र सद्भावको क्षेत्र	५०
४.१०	घरपरिवारमा जग्गाजमिनको परिणामको अवस्था	५१
४.११	अचल सम्पत्तीमा स्वामित्व	५२

४.१२	मासिक आम्दानीको अवस्था	५३
४.१३	अचल सम्पत्ती किनबेचको प्रकृत्यामा संलग्नता	५४
४.१४	बैंक निक्षेप महिलाको अवस्था	५५
४.१५	लैङ्गिक आधारमा घरायसी कामको बाण्डफाण्ड	५६
४.१६	लैङ्गिक आधारमा घरबाहिरको कामको बाण्डफाण्ड	५८
४.१७	घरपरिवारको निर्णय प्रक्रियामा लैङ्गिक अवस्था	५९
४.१८	घुमफिर स्वतन्त्रताको अवस्था	६०
४.१९	सारांश	६१
अध्याय पाँच : राजनितिक नेतृत्वमा रहेका महिलाहरूको पारिवारीक पृष्ठभुमी		६३-७३
५.१	पारिवारिक संरचना	६३
५.२	धार्मिक स्थिति	६४
५.३	शैक्षिक अवस्था	६५
५.४	उमेरगत अनुसार जनसंख्या अवस्था	६६
५.५	परिवार भित्रको नेतृत्व	६७
५.६	परिवारको मुख्य पेशा	६८
अध्याय छ : सारांश, निष्कर्ष र सुझाव		७४-८०
६.१	सारांश	७४
६.२	निष्कर्ष	७८
६.३	सुझावहरू	७९

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पृष्ठ
२.१	प्रदेश अनुसारको लैङ्गिक विकास सूचाङ्क	२१
२.२	भूगोल अनुराको लैङ्गिक विकास सूचाङ्क	२२
३.१	स्थानीय तहको परिचयात्मक विवरण	३२
३.२	स्थानीय निकाय र स्थानीय तहको निर्वाचन विवरण	३५
३.३	म्याग्दी जिल्लाको लैङ्गिक अवस्था	३६
३.४	लिङ्गका आधारमा उम्मेदवार, निविरोध, निर्वाचित पदगत संख्यात्मक विवरण	३७
४.१	निर्वाचित र पराजित उम्मेदवारको विवरण, २०७४	४१
४.२	महिला उम्मेदवारको जातीगत विवरण	४२
४.३	निर्वाचनमा आउनु भन्दा पहिलाको पेशागत संरचना	४३
४.४	निर्वाचन पछिको पेशागत संरचना	४५
४.५	सामाजिक क्षेत्रमा सक्रिय अवधी	४६
४.६	उम्मेदवारी छनौटमा अवस्था	४७
४.७	चुनाव जित्नुमा सक्रिय योगदानको विवरण	४८
४.८	राजनैतिक पार्टीमा सहभागिताको विवरण	४९
४.९	निर्वाचित भए पछि काम गर्दा हुने सहयोग र सद्भावको अवस्था	५०
४.१०	घरपरिवारको जग्गाजमिनको विवरण	५१
४.११	मासिक आम्दानीको विवरण	५३
४.१२	अचल सम्पत्ति किनबेचको प्रक्रियामा संलग्नताको विवरण	५४
४.१३	लैङ्गिक आधारमा घरायसी कामको विवरण	५७
४.१४	लैङ्गिक आधारमा घरबाहिरको कामको विवरण	५८
४.१५	घरपरिवारमा निर्णय प्रक्रियामा लैङ्गिक विवरण	५९
४.१६	घुमफिर स्वतन्त्रताको विवरण	६०
५.१	परिवारको आकार	६४
५.२	धर्म अनुसारको विवरण	६५
५.३	शैक्षिक विवरण	६६
५.४	उमेर अनुसार जनसंख्या विवरण	६७
५.५	परिवार भित्रको नेतृत्व विवरण	६८

चित्र सूची

चित्र	शीर्षक	पृष्ठ
४.१	राजनैतिक पार्टीमा सहभागिताको विवरण	४९
४.२	आफ्नो नाममा जग्गा जमिन भए/नभएको विवरण	५२
४.३	अचल सम्पत्ती किनबेचको प्रक्रियामा संलग्नताको विवरण	५४
४.४	बैंक निक्षेपको विवरण	५५
५.१	परिवारको मुख्य पेशा	६९